

Horváth Attila

A szovjet megszálló hatóságok nemzetközi jogi vonatkozásai Magyarországon a II. világháború után¹

„Párizst nem láttam még soha, hiszen ott nem jártak hadaink.” (Dolmatovszkij)²

Az Orosz Birodalom már a 19. században is arra törekedett, hogy elfoglalja Kelet- és Közép-Európát.³ A Szovjetunió is folytatta elődje terjeszkedő politikáját. A szovjet vezetés az ország erőforrásainak aránytalanul nagy részét fordította a hadsereg fejlesztésére.⁴ A szovjet alkotmányt is úgy szerkesztették, hogy az ország minél több „tagállamot” be tudjon kebelezni. Mivel az I. világháború végén nem sikerült több országban is „proletárforradalmat” kirobbantani,⁵ Sztálin az 1930-as évek második felében kiadta a parancsot egy támadó hadjáratra való felkészülésre.⁶ 1939. augusztus 19-én, nem sokkal a Molotov–Ribbentrop-paktum aláírása előtt Sztálin a Politbüro és a Komintern ülésén elhangzott beszédében a következőket

¹ Szimbolikus jelentése volt, hogy a Szovjetunió címerében a földgömb szerepelt.

² ALEXA 2004: 223.

³ Az Orosz Birodalom hódító szándékát Marx és Engels is felismerte: „Lehetséges-e, hogy a gigantikus és felduzzasztott birodalom, amikor már azon az úton van, hogy világbirodalommá váljék, félúton megáll? Még ha akarná is, a körülmények nem engednék. [...] a birodalom szaggatott hullámvonalú nyugati határa, amely nem esik egybe természetes határokkal, kiigazításra szorulna, s kiderülne, hogy Oroszország természetes határa Danzigtól, esetleg Stettintől Triesztig terjed [...]” Lásd *Karl Marx és Friedrich Engels művei* 1964 [1853]: 13.

⁴ KENÉZ 2008: 321.

⁵ 1920-ban megpróbálták elfoglalni Lengyelországot is, ami után megnyílhatott volna az út Németország felé. Lásd KOVÁCS 2006: 168.

⁶ SZUVOROV 2008: 258. 1940 júliusában Molotov – a litván külügyminiszterrel folytatott megbeszélése során – kijelentette: „Lenin zseniális volt és nem tévedett, amikor arról biztosított bennünket, hogy a II. világháború majd lehetővé teszi számunkra átvenni a hatalmat egész Európában, mint ahogy az I. világháború lehetővé tette a hatalom átvételét Oroszországban.” Idézi SZAHAROV 2000: 165.

mondta: „[...] az elmúlt húsz év tapasztalata megmutatja, hogy az európai kommunista mozgalom békeidőben nem olyan erős, hogy segítségével a bolsevik párt átvehesse a hatalmat. Ennek a pártnak a diktatúrája csak egy nagy háború eredményeként valósulhat meg.”⁷

A szovjet vezetés 1939–1940-ben szinte mindegyik európai szomszédjával szemben területi vitát provokált. Hosszú háborúban stratégiaileg jelentős területeket vett el Finnországtól, megszállta és bekebelezte Litvániát, Lettországot és Észtországot,⁸ hátba támadta Lengyelországot, majd felosztotta Németországgal,⁹ és elragadta Romániától Besszarábiát. Még Törökország irányában is területi igénytel lépett fel. A náci Németország is azért mert agresszorként fellépni, mert meg nem támadási szerződést kötött a Szovjetunióval. Emellett 1941. június 22-ig a Szovjetunió látta el Németországot stratégiaileg fontos nyersanyagokkal, olajjal és élelmiszerekkel. Szovjet segítség nélkül Hitler nem tudta volna az európai kontinens jelentős részét elfoglalni.¹⁰

A II. világháborút lezáró békeszerződések révén ezeket a területeket úgy tartotta meg, mintha azokat nem is a nemzetközi joggal ellentétes katonai agresszió és a Molotov–Ribbentrop-paktum alapján szerezték volna meg, hanem mindig is a Szovjetunióhoz tartoztak volna. Sőt, további területeket (például Kelet-Poroszországot, Kárpátalját) is a Szovjetunióhoz csatoltak. Összesen 400 ezer négyzetkilométert könyvelhetett el Sztálin területi nyereségként.

A Szovjetunió felelősségét a II. világháború kitörésénél és a szovjet fegyveres erők által elkövetett népiirtásokat a nyugati szövetségesek nem firtatták a béketárgyalások során. A balti államokat a szovjetek mint szovjet tagköztársaságokat vonták uralmuk alá, az őslakosság egy részét kitelepítették, deportálták. Az oroszosítási kampány révén a volt lengyel területeken 5 274 000 főről 1962-re 1 430 000 főre csökkent a lengyelek száma.

Bulgáriát, Csehszlovákiát, Kelet-Németországot, Lengyelországot, Magyarországot és Romániát formálisan nem kebeleztek be, de szuverenitásukat megszüntették. Az egyes országok vezetőit Moszkvában nevezték ki, az államigazgatás, illetve a fegyveres erők irányítói mellé „szovjet tanácsadókat” küldtek. A csatlós országok területén a szovjet katonák és pártvezetők úgy közlekedtek, mintha az adott ország is a Szovjetunió része lenne. Ma már közismert Sztálin

⁷ *Novij mir*, (1994), 12. 230.

⁸ BOJTÁR 1989: 35; RAUCH–MISIUNAS–TAAGEPERA 1994: 179.

⁹ KOVÁCS 2006: 168; PACZKOWSKI 1997: 5.

¹⁰ HELLER–NYEKRICS 2003: 326.

kijelentése, amelyet Milovan Đilasnak¹¹ mondott: „Ez a háború eltér a múltbéli háborúktól, ha valaki területet foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti saját társadalmi rendszerét. Ahova hadserege eljut, ott saját rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges.”¹² Így történt Magyarországgal is.

A Szovjetunió ezért nem csatlakozott a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló 1929-es genfi egyezményhez sem. Egyoldalú nyilatkozatként 1931-ben ugyan készítették hadifoglyokra vonatkozó szabályozást, amely elsősorban nem jogszabályokat, hanem propagandisztikus elemeket tartalmazott. Például a hadifoglyok egyenlőségére hivatkozva megtagadták a tisztektől az eltérő bánásmódot.¹³ Néhány nappal azután, hogy a náci Németország hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót, a Népbiztosok Tanácsa titkos rendeletet adott ki a hadifoglyokról. Kérdés, hogy miért kellett ezt a rendeletet titkosítani? Amennyiben komolyan gondolták volna, hogy be fogják tartani, akkor miért nem tartalmazott biztosítékokat, miért nem engedte meg a Nemzetközi Vöröskeresztnek és a semleges országok képviselőinek, hogy ellenőrizzék a hadifogolytáborokat? Egyetlen rendelkezését alkalmazták csak a gyakorlatban, amely az internált polgári személyeket is hadifoglyoknak minősítette. Mintha már ekkor készültek volna a civil lakosság tömeges elhurcolására.¹⁴ A rendelet ezen részét leszámítva tehát egyetlen, a hadifoglyoknak valamilyen jogosultságot adó részt sem tartottak meg. Sztálin utasítására a Vörös Hadsereg egyébként is a tatárookra jellemző hadviselést folytatott. A magukat megadó ellenséges katonák egy részét agyonlőtték, és kifosztották. A parancsnokok beosztottaikkal is embertelen módon bántak. Nem kímélték saját katonáik életét sem. Emellett az elfoglalt területek mind szélesebb körű kizsákmányolására törekedtek. Sztálin ezt a gyakorlatot előre bejelentette a brit kormányknak 1943. június 7-én írt levelében: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott [...], a felelősséget nemcsak a magyar kormányknak, de kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is viselnie kell.”¹⁵ Molotov Edvard Beneš magyarellenes kijelentésére válaszul, 1943. december 14-én megerősítette: „A magyarokat meg kell büntetni.”¹⁶

¹¹ Milovan Đilas (Gyilas) (1911–1995) jugoszláv kommunista politikus, publicista. 1954-től szembefordult a Tito-féle politikai vezetéssel, 1957-ben bebörtönözték, 1965-ben amnesztiával szabadult.

¹² ĐILAS 1989: 105.

¹³ STARK 2017: 34.

¹⁴ A rendelet szövegét Varga Éva Mária fordítása alapján közli BOGNÁR 2012: 503–507.

¹⁵ Idézi JUHÁSZ 1978: 158.

¹⁶ Idézi GOSZTONYI 1990: 152–153.

A szovjet hadsereg tehát – Sztálin utasítását követve – nem felszabadítóként jött Magyarországra.¹⁷ Erről tanúskodott a szovjet hivatalos szóhasználat is: még a Budapest elfoglalásáért kiadott érem hátoldalán is a „bevétel” szó szerepelt. (Ezzel szemben Prága esetében a „felszabadulás” kifejezést használták.) Százezrével hurcolták el „málenkij robotra” a civil lakosságot is. Körülbelül 600–700 ezer embert, katonákat, civileket, sőt nőket és gyermekeket is elhurcoltak a különböző szovjetunióbéli légerekbe. Egyharmaduk a fogva tartás embertelen körülményei között halt meg.¹⁸ Szemet hunytak afelett, hogy a szovjet katonák brutális módon több százezer nőt – a kislányoktól a 70 évesekig bezárólag és kismamákat sem kímélve – megerőszakoltak.¹⁹ Budapest elfoglalása után Malinovszkij marsall háromnapos szabad rablást engedélyezett katonáinak, amelyet „öntevékenyen” meghosszabbítottak és az egész országra kiterjesztettek.²⁰ A Vörös Hadsereg nyomában a műkincsek elrablásával és a magyar bankok kifosztásával megbízott különleges NKVD/SZMERS-alakulatok jöttek az országba.²¹ Az ellenséges javakat *res nulliusként* kezelték. A szovjetek, azonkívül, hogy behajtották a jóvátétel és a megszállás költségeit, olyan politikát folytattak, amelyet joggal nevezhetünk fosztogatásnak. Egész gyárakat szereltek le, vasúti kocsikat, közlekedési eszközöket foglaltak le, majd mindezeket egyéb rablott holmikkal együtt a Szovjetunióba szállították. Még az egyszerű kiskatonáknak is lehetővé tették, hogy időnként 10 kilogrammos csomagot küldjenek haza. Vajon honnan lehetett 10 kilós csomagja egy olyan katonának, aki nem kapott zsoldot? A Vörös Hadsereg élelmiszer- és ruházati utánpótlása is folyamatosan akadozott, ezért a szovjet katonák csak a civil lakosság kifosztása révén tudták ellátni magukat.²² A becslések szerint a Szovjetunió 1945 és 1955 között az akkori árfolyamon kb. 14 milliárd dollárt vont ki a megszállt európai szocialista országokból, tehát pontosan annyit, mint amennyit az Amerikai Egyesült Államok a Marshall-tervben részt vevő országoknak adott.²³

¹⁷ Márai Sándor szemtanúként az alábbi módon vélekedett: „Sokak számára, a nácik üldözöttjei számára ez a fiatal orosz egyféle szabadulást is hozott, menekülést a náci terror elől. De szabadságot nem hozhatott, mert az neki sincs. Ezt akkor még nem tudták mindenütt.” Lásd MÁRAI 2006: 12.

¹⁸ TÓTH 2001: 562; KORMOS 2001; VARGA 2006.

¹⁹ A nemi erőszak üzenet a legyőzötteknek: nemcsak a házatokat, házatokat, de még az asszonyaitokat, leányaitokat sem tudjátok megvédeni. Ezzel válik teljessé az ellenség megalázása. Lásd PETŐ 1999; 2000: 203; FÖLDESI 2009: 140.

²⁰ KOGELFRANZ 1990: 96.

²¹ NKVD = Narodnij Komisszarat Vnutrennyih Gyel (Belügyi Népbiztosság); SZMERS = Szmerty Meckim Spionam (Halál a kémekre).

²² UNGVÁRY 2005: 282.

²³ MARER 1979: 248.

Magyar állampolgárok többféle módon kerülhettek különböző szovjetunióbéli lágerekbe.

A legnagyobb létszámot az úgynevezett hadifoglyok tették ki, akiknek mintegy egyharmada valójában civil volt.

Kárpátaljáról 20–30 ezer embert hurcoltak el, ugyanis a 4. Ukrán Front november 12-én kiadott, 0036-os számú parancsa utasításba adta, hogy Kárpátalján „számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket, csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni”.²⁴

A Szovjetunió Állambiztonsági Bizottsága 1944. december 16-án utasításba adta, hogy Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária, Csehszlovákia területén: „Mozgósítani és a szovjetunióbéli munkára kell irányítani az összes 17–44 év közötti német férfit, a 18–30 év közötti német nőket [...]”²⁵ Ennek révén körülbelül 70 ezer németet, illetve német nemzetiségűnek minősítettet hurcoltak el.

A különleges szovjet hadbíróságok még a civil lakosokra is kiterjesztették hatáskörüket, és ezrelv hozták az elmarasztaló ítéleteket, amelyek 10, 20, 25 év letöltendő Gulag-kényszermunkát jelentettek. Ezzel még az úgynevezett hadifoglyoknál is rosszabbul jártak, mert a Gupvinál még rosszabb körülmények voltak a Gulag-táborokban.²⁶ Ezt a gyakorlatot az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kiadott rendelet (1.440/1945. M. E. számú rendelete a népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. számú rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában) után is a fegyverszüneti egyezményre hivatkozva folytatták. Ebben a minden vonatkozásban jogellenes eljárásban a Magyar Kommunista Párt által irányított BM Politikai Rendszeti Osztálya, majd Államvédelmi Osztálya is közreműködött. A PRO, illetve az ÁVO ezzel súlyos jogsértést követett el, hiszen az 1878. évi V. tc. 17. §-a kifejezetten megtiltotta, hogy magyar állampolgárokat más állam hatóságainak kiadjanak.²⁷ A hadbírószági tárgyalások minden vonatkozásban törvénytelen módon zajlottak le. A védelemhez való jogot megtagadták, és az egész tárgyalás egy magyarul alig tudó tolmács közreműködésével, gyorsított eljárásban zajlott le. A végén a tolmács az ujjával mutatta meg, hogy hány évet szabtak ki. A legtöbb esetben a szovjet büntető törvénykönyv hírhedt 58. szakasza alapján hozták meg az ítéleteket.²⁸

²⁴ DUPKA–KORSZUN 1997: 15.

²⁵ DUPKA–KORSZUN 1997: 33–34.

²⁶ BORDI 1995: 64.

²⁷ SZAKÁCS–ZINNER 1997: 178.

²⁸ BOGNÁR [é. n.].

A szocialista tömb országaival folytatott kereskedelemben az árakat mindig a szovjet félnek kedvezően állapították meg. A volt német vagyont és jó néhány vállalatot megkaparintva tulajdonosok lettek, amelyekből aztán „vegyes vállalatokat” hoztak létre.

A szovjet katonai megszállás időszaka a következő szakaszokra osztható.

Harcoló csapatok: 1944. szeptember 22-étől 1945. április 11-éig Magyarország kettős katonai megszállás alatt állt. Folyamatos hadszíntér, harcoló hadseregek összeütközéseinek a terepe volt. A Vörös Hadsereg hadműveletei nyomán jórészt szétesett a korábbi államigazgatás. A front mögötti terület újjászervezése, így az Ideiglenes Nemzeti Kormány felállítása is a harcoló csapatok minél tökéletesebb ellátása érdekében történt. A szovjet hadsereg az ország összes erőforrását ennek rendelte alá. Már ebben a szakaszban elkezdődtek a szovjet hatóság részéről a megtorló akciók, illetve azok az intézkedések, amelyek a totális diktatúra kiépítését készítették elő.²⁹

Szovjet katonai megszállás (1945. január 2. – 1947. szeptember 15.): A fegyverszünetet Magyarországnak minden megjegyzés és feltétel nélkül alá kellett írnia. (Az 1945. évi V. tc.-kel törvénybe is iktatták.) Ennek alapján Magyarországon a békeszerződés aláírásáig a szovjet hadsereg állományából úgynevezett Szövetséges Ellenőrző Bizottságot hoztak létre, amely ellenőrizte a fegyverszüneti feltételek végrehajtását. Ebben a szervezetben az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság képviselői tulajdonképpen csak megfigyelői státuszt kaptak. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság K. J. Vorosilov, a Vörös Hadsereg marsallja, a Politikai Bizottság tagja korlátlan hatalmú vezetésével működött. A szovjet megszálló hatóság hatáskörrel rendelkezett a kormány tagjai, illetve a köztársasági elnök kinevezése vonatkozásában, a pártok működésének, az újságok kiadásának, a rádióállomások, a posta, a távíró, a távbeszélő működtetésének ellenőrzése, a ki- és beutazások engedélyezése terén. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság szerteágazó feladatait több százezer megszálló katona közreműködésével, központi, kerületi, megyei, városi és üzemi hálózattal, emellett Vorosilov hatalmas irodájának segítségével tudta ellátni, amely 700–800 fővel működött. Még hírszerző és igazgató apparátussal is rendelkezett. Különböző osztályokat, szakszervezeteket, intézményeket állítottak fel, amelyek meghatározott gazdasági, politikai területeket ellenőriztek. A hatalmas hadsereg és apparátus költségeinek fedezetét a magyar államnak kellett állnia,

²⁹ RÉVAI 1991: 12.

amely 1945–1946-ban meghaladta a nemzeti jövedelem 30%-át. Mindemellett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság operatív módon is beavatkozott a magyarországi viszonyokba. Kiterjesztette a magyar állampolgárokra a szovjet büntető törvénykönyvet, és az 58. cikkely alapján tömegesen tartóztattak le és ítélték el ártatlan embereket (például Páter Kiss Szalézt³⁰ halálra ítélték, és kivégezték, Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt főtitkárát 1947. február 25-én letartóztatták, és a Szovjetunióba hurcolták).

„Az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalak fenntartására szükséges katonai egységek.” (1947. szeptember 15. – 1955. május 15): A párizsi békeszerződés révén a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hivatalosan megszűnt, és Magyarország elvileg visszanyerte önállóságát. Valójában az ország katonai megszállása tovább folytatódott, hiszen a békeszerződés 22. cikkelyének első bekezdése szerint az Ausztriával megkötött békeszerződés hatályba lépéséig a Szovjetunió olyan csapatokat állomásoztathatott Magyarországon, amelyek biztosították az ausztriai szovjet megszállási övezettel az összeköttetést.³¹ A békeszerződés nem szabályozta, hogy milyen fegyvernemű és létszámú csapatoknak milyen útvonalakat kell biztosítania. Így a szovjet csapatok a nemzetközi jog felhatalmazása alapján jóval nagyobb létszámú katonai egységeket tartottak Magyarországon, mint amilyenekre egyébként az útvonalak biztosítása érdekében szükségük lett volna. Ezt a feladatot ugyanis néhányezres kontingens is megfelelően elláthatta volna. A valóságban azonban ennél jóval nagyobb létszámú, egyes források szerint 4 hadosztálynyi szovjet erő (két lövészhadosztály, egy bombázó- és egy vadászrepülő-hadosztály) állomásozott Magyarországon.³² A szovjet hadsereg elszállásolása, lövő- és gyakorlóterei, repülőterei érdekében laktanyákat, területeket foglaltak le. A tényleges létszámról és a fegyverekről a magyar hatóságok szinte semmilyen tájékoztatást nem kaptak.

Varsói Szerződés: Az Államszerződés a független és demokratikus Ausztria visszaállításáról című okmányt Bécsben, 1955. május 15-én írta alá az Amerikai Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország és Ausztria külügyminisztere. Az osztrák államszerződés kimondta: „A Szövetséges és Társult

³⁰ Páter Kiss Szaléz László (1904–1946) kapisztránus szerzetes, tanár, népszerű hitszónok. A Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösség alapítója. A gyónási titok vértanúja. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke halálra ítélte, és kivégeztette.

³¹ HALMOSY 1985: 84; FÜLÖP 1994; 2021: 399.

³² BALLÓ 2005: 72.

Hatalmak haderőit [...] a jelen szerződés hatályba lépésétől számított 90 napon belül – amennyiben ez lehetséges – Ausztriából ki kell vonni.³³ A négy nagyhatalom erőit gyorsan kivonták. Erre a felek időben felkészültek. G. K. Zsukov marsall, a Szovjetunió honvédelmi minisztere nyílt parancsban hangsúlyozta: „Valamennyi Ausztriában állomásozó szovjet csapatot 1955. október 1-jéig a Szovjetunió területére kell helyezni. A Szovjetunió fegyveres erőinek összlétszámát Ausztriából kivont csapatok létszámával csökkenteni kell.”³⁴

Az osztrák államszerződés életbelépeése előtt egy nappal a Szovjetunió – Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és Románia részvételével – 20 évre szóló barátsági, együttműködési és kötelező segítségnyújtási szerződést fogadtatott el Varsóban. A sietségre azért volt szükség, hogy továbbra is igazolják a szovjet megszállás jogosságát, bár erről a Varsói Szerződés külön nem rendelkezett.

A Varsói Szerződést a szocialista országok hadseregei Szovjetuniónak való alárendeltségét biztosító katonai-politikai eszközként hozták létre, ennek jeleként a szervezeten belül a szovjet tisztek foglaltak el minden fontosabb vezető pozíciót. Egyetlen hadműveleti szempontból jelentősebb beosztásba sem került kelet-európai főtitst. A tagállamok fegyveres erőinek főparancsnoka névleg az egyes tagországok honvédelmi minisztere lett, de hatásköre mindössze arra terjedt ki, hogy az egyesített főparancsnokság utasításait közvetítse saját honvédelmi minisztériumának.³⁵ Valamennyi intézmény közül tehát a hadsereg volt az, amelyet leginkább integráltak a szovjet szisztémába.³⁶

A szovjet propaganda azt hangsúlyozta, hogy a Varsói Szerződést a NATO-ra adott válaszként hozták létre. Lényeges különbség volt azonban a két katonai-politikai szövetség között abban, hogy míg a NATO védelmi katonai politikát folytatott, addig a Varsói Szerződés létrehozásával a Szovjetunió olyan katonai tömb kialakítására törekedett, amely közvetlenül biztosította számára a kiképzett embertartalékok hatalmas tömegeit, új felvonulási területekhez, katonai támaszpontokhoz, raktárakhoz juthatott, amelyeket végül felhasználhatott „szövetségesei” politikai, gazdasági és katonai elnyomásához.³⁷ Ezt már Nagy Imre is felismerte, hiszen így írt erről Snagovban:

³³ HALMOSY 1985: 300; ROSKA 1986.

³⁴ *Szabad Nép*, 1955. augusztus 1.

³⁵ GATI 1991: 160.

³⁶ Érdekes, hogy a szerződés eredeti példányát csak orosz, lengyel, cseh és német nyelven adták ki. Az albánokat, a bolgárokat, a románokat és a magyarokat nem méltatták arra, hogy az általuk is aláírt dokumentumoknak saját nyelvükön is legyen hivatalos (autentikus) szövege.

³⁷ OKVÁTH 2003: 64; KIRÁLY 1995: 235.

„[A] Varsói Szerződés a szovjet nagyhatalmi sovinszta törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne résztvevő [...] országokat ennek a politikának alárendelik. A Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra a résztvevő országokra [...] és a szocialista országok egymás közötti viszonya terén a sztálini korszak függőségének és alárendeltségének katonai eszköze.”³⁸

A Varsói Szerződés tagállamainak kijelölt erői a Szovjetunió stratégiai terveinek megfelelően készen álltak Nyugat-Európa lerohanására és számos nyugat-európai város nukleáris eszközökkel való megsemmisítésére. A Német Demokratikus Köztársaság 170 ezer fős hadserege bármikor két órán belül támadást tudott volna indítani, tehát jóval gyorsabban, ahogy azt a NATO vezetői képzeltek. A Kelet-Németországban megtalált iratok szerint 30 nap alatt kellett volna eljutniuk a spanyol határig.³⁹ A szovjet Déli Hadseregcsoportnak alárendelt, silány fegyverzetű, bár meglehetősen nagy létszámú magyar haderőnek az Alpok irányában kellett volna előretörnie. Golyófogóként szolgáltak volna a szovjet elit egységek érdekében.⁴⁰

A szovjetek az 1960-as évek első felében atomfegyvereket is telepítettek Magyarország területére. A hirosimai atombomba erejét többszörösen meghaladó fegyverezéssel egy 1965-ös hadgyakorlat szerint Bécset, Münchent, Veronát és Vicenzát semmisítette volna meg. (Természetesen ezzel Magyarország is nukleáris célponttá vált.)⁴¹

A magyar hadsereget szovjet mintára szervezték át. Át kellett venni a szovjet egyenruhát és fegyvereket is.⁴² A szovjet tanácsadók⁴³ irányítása mellett megjelentek a politikai tiszték és a párhierarchia. A magyar katonai vezetőket szinte kivétel nélkül a Szovjetunióban képezték ki. Megfigyelés alatt tartottak minden párttag és párton kívüli katonát, és jelentést kellett írni róluk a politikai tiszték számára. A harmadik kontrollt a titkosrendőrség biztosította, amely titkos ügynököket és informátorokat épített be minden csapatrészebe, barakkba és hivatalba.

³⁸ Idézi HORVÁTH 2001: 608.

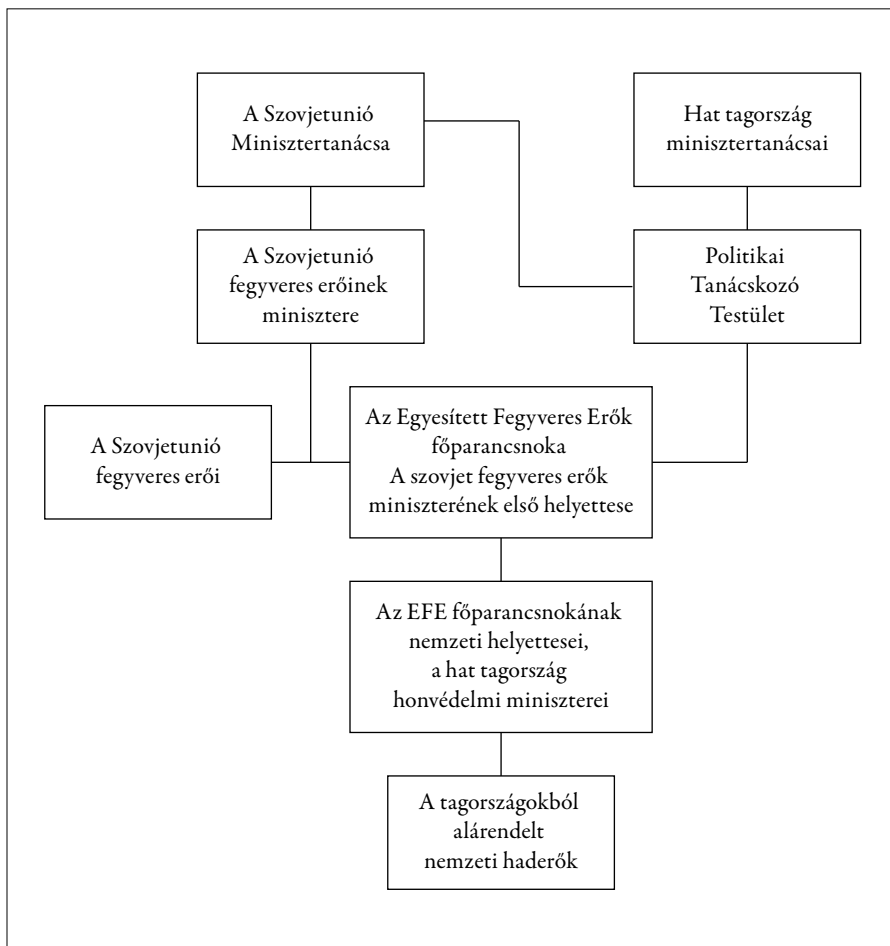
³⁹ JACKSON 1994: 108.

⁴⁰ BALLÓ 2005: 122; OKVÁTH 2006: 34.

⁴¹ MÓZES 2006: 6; VÁNDOR 2009; KIRÁLY 1995: 230–231.

⁴² BACZONI 2008: 5; GOSZTONYI 1991: 103.

⁴³ GERMUSKA 2008: 1465.

1. ábra. *Az Egyesült Fegyveres Erők irányítási rendszere*
 Forrás: saját szerkesztés

A szovjet hadsereg a támadó hadműveleteken túl az egyes szocialista országok meg-
 regulázására is bármikor bevethető volt. Erre már az 1956-os forradalom és szabadságharc
 előtt is készítettek különböző haditerveket.⁴⁴ Az 1956-os forradalom és szabadságharc
 ellen a szovjet csapatok úgy léptek fel mint háborús ellenség ellen.⁴⁵

⁴⁴ KIROV 1996: 123.

⁴⁵ Honvédelmi Levéltár 1956-os gyűjtemény, 4. ö. e. 413–414; HORVÁTH 1996: 101; GYÖRKEI–
 HORVÁTH 2001: 11.

A szovjet megszálló hatóságok

1. táblázat. *Összesített kimutatás az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésében részt vett szovjet egységekről és határátlépésük időpontjáról*

<i>Egység, csoportosítás</i>	<i>Állandó elhelyezési körlet</i>	<i>A harcokszülségbe helyezés időpontja</i>	<i>Az állambatár átlépésének időpontja</i>
2. gépesített hadosztály	Magyarország	október 23. 22 óra	
33. gépesített hadosztály	Románia	október 24. 0 óra 35 perc	október 24. 13–14 órára, Budapeستől délre 15 km-re
128. lövészgárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 23. 21 óra 45 perc	október 24. 2 óra 15 perc és 9 óra között
Különleges Hadtest (Lascsenko vezérőrnagy)	Magyarország	október 23. 22 óra	
31. harckocsizó hadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	november 1-jére virradó éjjel	november 3. 10 óra
11. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 28-ra virradó éjjel	november 1.
32. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 27. 22 óra 15 perc	október 28–29.
35. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió, Odesszai Kat. Körzet	október 31. 20 óra 45 perc	Románián keresztül november 4-én reggeltől
70. lövészgárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 26.	október 28. 8 óra
60. légvédelmi tüzér hadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 27. 23 óra	október 30. – november 1.
8. gépesített hadsereg (Babadzsanzjan vezérőrnagy)	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 28-ra virradó éjjel	november 2-ra virradó éjjel
17. gépesített gárdahadosztály	Magyarország	október 23. 22 óra 10 perc	
27. gépesített hadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 27.	október 27. 10 óra
39. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 23. 21 óra 45 perc	október 24. 2 óra 15 perc és 9 óra között

<i>Egység, csoportosítás</i>	<i>Állandó elhelyezési körlet</i>	<i>A harckészültségbe helyezés időpontja</i>	<i>Az államhatár átlépésének időpontja</i>
61. légvédelmi tüzér hadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 23. 21 óra 45 perc	október 24.
38. összefegyvernemi hadsereg (Mamszurov vezérőrnagy)	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 23. 21 óra 45 perc	október 24.
7. légideszantgárdahadosztály	Szovjetunió, Baltikumi Kat. Körzet	október 19.	november 3. 108. ejtőernyős deszantgárdaezred, 19 óra 30 perc, tököli repülőtér
31. légideszantgárdahadosztály	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 28. 12 óra	október 30. veszprémi repülőtér
117. bombázórepülőgárdahadosztály	Magyarország	október 24-re virradó éjjel, 23 órától	
195. vadászrepülőgárdahadosztály	Magyarország	október 24-re virradó éjjel, 23 órától	
1. vasúti gárdadandár	Szovjetunió, Kárpáti Kat. Körzet	október 27.	október 29.

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A magyar ellenállók egyfajta elismerése, hogy Zsukov marsall Budapest bevételeért ugyanazt az „aranycsillagot” kapta kitüntetésként, mint amikor elfoglalta Berlint.⁴⁶ Miután a magyar felkelők ellenállását letörték, és lefegyverezték a magyar hadsereget, az egész ország területére kiterjedően szovjet katonai közigazgatást vezettek be, városparancsnokságok vezetésével járőrtevékenységet folytattak, őrszolgálatot teljesítettek. A KGB magyar állampolgárokat tartóztatott le és hallgatott ki. A magyar hadsereg két ezredének felfegyverzését Kádár Jánosnak külön kérelmeznie kellett.

Ideiglenes megszállás (1957–1991): A szovjet vezetők 1957-ben „legalizálták” a Vörös Hadsereg magyarországi megszálló tevékenységét, ezért 1957. május 27-én a magyar vezetőkkel aláírták azt az okmányt, amely szerint a két kormány „rendezni óhajtván a szovjet csapatoknak a Magyar Népköztársaság területén való ideiglenes

⁴⁶ Kádár János pedig 1964. április 3-án Hruscsovtól megkapta a „Szovjetunió hőse” kitüntetést.

tartózkodásával kapcsolatos kérdéseket” szerződést köt. Az egyezményt az 1957. évi 54. sz. tvr.-tel és az 1958. évi 22. sz. tvr.-tel hirdették ki.⁴⁷ A 19. §-ból álló szöveg tipikus keretjogszabály, amely nem rögzítette⁴⁸ sem a létszámot, sem a fegyvernemeket, sem az állományhelyeket. Ráadásul meghatározhatatlan időre szól, és csak a két fél közös megegyezésével volt felmondható vagy módosítható.

Megnövelték a szovjet csapatok bázisainak számát és létszámát. Csak Budapesten hattal növelték a szovjet használatban lévő katonai objektumok számát. Érdemes összehasonlítani az egyezmény szövegét az Amerikai Egyesült Államok katonai részlegeinek európai állomásoztatásáról szóló megállapodásokkal.⁴⁹ A szovjet csapatok ugyanis a magyar hatóságok tájékoztatása nélkül (például az atomtöltetekről), ingyen használták az épületeket, a 48 ezer hektárnyi területet, a villanyt, a vizet, a fűtést és a csatornahálózatot.

Érdekes epizódra került sor, amikor Hruscsov 1958-ban felajánlotta a szovjet csapatok kivonását. (Miként ez ugyanabban az évben Romániában is történt). A nevezetes, de 1989-ig szigorúan titokban tartott tanácskozásról több változat is fennmaradt. Az egyik szerint Kádár nem késlekedett a válasszal: „jobb lesz így Hruscsov elvtárs, maradjanak a katonáik nálunk [...]” Kádár ugyanis már saját rendszerének stabilitására használta a megszállás tényét.⁵⁰ Hruscsov azonban nem teljesen így idézi fel Kádárral folytatott párbeszédét: „Kádár elvtárs – mondtam –, gondolkodott-e már csapataink magyarországi jelenlétén? [...] Mi az ön megítélésére hagyatkozunk, és bármit megteszünk, amit csak ajánl.” Mire Kádár: „Hruscsov elvtárs, úgy vélem, ezt önök tudják a legjobban eldönteni. Országunkban semmi ellenérzés nincs csapataik itteni jelenlétével szemben. Ezt őszintén mondom.”⁵¹

Gosztonyi Péter szerint viszont Kádár „frappáns” választ adott: „Tudja mit, Nyikita Szergejevics, tartsák maguknál Rákosit, mi meg helyet adunk továbbra is katonáinknak!”⁵²

⁴⁷ Ezek a törvényerejű rendeletek akkor megjelentek a *Magyar Közlönyben*, de később sem a *Hatályos Jogszabályok Gyűjteményében*, sem a *Nemzetközi szerződések 1945–1982* (Budapest, 1985) című kötetben nem adták ki.

⁴⁸ Erről a kérdéstről Budapesten 1958. április 1-jén kormányközi egyezségben szóltak.

⁴⁹ PATAKI 1995; 2000; CSAPODY 1991: 27.

⁵⁰ SIPOS 1990: 14; 1994: 200; BARÁTH–RAINER 2000: 39; SÁGVÁRI 1989: 215.

⁵¹ STROBE 1974: 216.

⁵² GOSZTONYI 1993: 273.

Felhasznált irodalom

- ALEXA Károly (2004): Írók...! Írjatok...! Remekműveket...! In ÖTVÖS István (szerk.): *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Piliscsaba: PPKE BTK, 201–242.
- BACZONI Tamás (2008): *Magyar katonai egyenruhák 1945–1956*. Budapest: Zrínyi.
- BALLÓ István (2005): *Fejezetek a magyar katonai múlt történetéből*. Budapest: Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- BARÁTH Magdolna – RAINER M. János szerk. (2000): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991*. Budapest: 1956-os Intézet.
- BOGNÁR Zalán (2012): *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon. 1944–1945*. Budapest: Kairosz.
- BOGNÁR Zalán [é. n.]: *Malenkij robot avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra*. Online: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/malenkij_robot/pages/004_Malenkij_robot.htm
- BOJTÁR Endre (1989): *Európa megrablása*. Budapest: Szabad Tér.
- BORDI Imre (1995): *A GULAG rabja voltam*. Székesfehérvár: Történelembarátok Köre.
- CSAPODY Tamás (1991): A szovjet katonatársadalom a brezsnyevi időkben. *Társadalmi Szemle*, 46(3), 25–32.
- ĐILAS, Milovan (1989): *Találkozások Sztálinnal*. Ford. Radics Viktória. Budapest, Magvető.
- DUPKA György – Alekszej KORSZUN (1997): *A „Malenykij Robot” a dokumentumokban*. Ungvár–Budapest: Intermix.
- FÖLDESI Margit (2009): *A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága*. Budapest: Kairosz.
- FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke*. Budapest: Héttorony.
- FÜLÖP Mihály (2021): Második Trianon? In BARNA Attila (szerk.): *Trianon 100. Tanulmányok a békeszerződés centenáriumára*. Budapest, Ludovika, 519–535.
- GATI, Charles (1991): *Füstbe ment tömb*. Ford. Zala Tamás. Budapest, Századvég.
- GERMUSKA Pál (2008): Szovjet tanácsadók magyar hadiipari vállalatoknál az 1950-es években. *Századok*, 142(6), 1465–1481.
- GOSZTONYI Péter (1990): *Vihar Kelet-Európa felett*. Budapest: Népszava.
- GOSZTONYI Péter (1991): A szovjet csapatok Magyarországon (1945–1955). *Hadtudomány*, 1(2), 101–105.
- GOSZTONYI Péter (1993): *A magyar Golgota. A politikai megtorlások vázlatos története Magyarországon 1849-től 1963-ig és egyéb korráji történetek*. Budapest: Százszorszép.
- GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós (2001): *Szovjet katonai intervenció 1956*. Budapest: H&T.
- HALMOSY Dénes szerk. (1985): *Nemzetközi szerződések, 1945–1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződésai*. Budapest: KJK–Gondolat.
- HELLER, Mihail – Alekszandr NYEKRIC (2003): *A Szovjetunió története*. Ford. Kiss Ilona. Budapest: Osiris.
- HORVÁTH Miklós (1996): Fehér foltok a forradalom és szabadságharc katonai térképén. Szovjet csapatok Magyarországon 1956. *Múltunk*, 41(3), 101–122.
- HORVÁTH Miklós (2001): Az 1956-os forradalom és szabadságharc és a Varsói Szerződés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114(4), 600–625.
- JACKSON, James (1994): A harmadik világháború titkos terve. *Valóság*, 37(11), 108–112.
- JUHÁSZ Gyula szerk. (1978): *Brit–magyar titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest: Kossuth.
- Karl Marx és Friedrich Engels művei* (1964) [1853]. IX. Budapest: Kossuth.
- KENÉZ Péter (2008): *A Szovjetunió története a kezdetektől az összeomlásig*. Budapest: Akkord.

- KIRÁLY Béla (1995): A magyar hadsereg szovjet ellenőrzés alatt. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Tanulmányok*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- KIROV, Alekszandr (1996): Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon. 1956. In GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós (szerk.): *Szovjet katonai intervenció 1956*. Budapest: Argumentum.
- KOGELFRANZ, Siegfried (1990): *Jalta öröksége – Az áldozatok, és akik megszállták*. Ford. Gadó György. Budapest: Független Kiadó.
- KORMOS Valéria szerk. (2001): *A végtelen foglyai: Magyar nők szovjet rabságban, 1945–1947*. Budapest, XX. Század Intézet – Kairoosz.
- KOVÁCS István (2006): *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói*. Budapest: Európa.
- MÁRAI Sándor (2006): *A forradalom előéretete. 1956 Márai Sándor írásainak tükrében*. Budapest: Helikon.
- MARER, Paul (1979): East-European Economies: Achievements, Problems Prospects. In Teresa RAKOWSKA-HARMSTONE – Andrew GYÖRGY (szerk.): *Communism in Eastern Europe*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- MÓZES Miklós (2006): Tizenöt éve mentek el a szovjet megszállók. *Magyar Nemzet*, 2006. július 19. 6.
- OKVÁTH Imre (2003): A Varsói Szerződés és a magyar forradalom. In HORVÁTH Miklós (szerk.): *„Tizenhárom nap, amely...” Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből*. Budapest: Hadtörténeti Múzeum, 61–74.
- OKVÁTH Imre (2006): A magyar hadsereg háborús haditervei 1948–1962. *Haditörténelmi Közlemények*, 119(1), 34–53.
- PACZKOWSKI, Andrzej (1997): *Fél évszázad Lengyelország történetéből, 1939–1989*. Ford. Pálfalvi Lajos. Budapest: 1956-os Intézet.
- PATAKI István (1995): „Egyszemélyek” a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról. *Múltunk*, 40(3), 123–158.
- PATAKI István (2000): A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszáma, állomáshelyei és teljes kivonása. *Múltunk*, 45(2), 222–252.
- PETŐ Andrea (1999): Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle*, 41(1–2), 85–107.
- PETŐ Andrea (2000): Budapest ostroma 1944–1945-ben – női szemmel. *Budapesti Negyed*, 8(3–4), 203–220.
- RAUCH, Georg von – Romuald J. MISIUNAS – Rein TAAGEPERA (1994): *A balti államok története*. Ford. Pálvölgyi Endre, Bojtár Péter. Budapest: Osiris.
- RÉVAI Valéria szerk. (1991): *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Budapest: Zrínyi.
- Roska István szerk. (1986): *A Varsói Szerződés szervezete, 1955–1985. Dokumentumok*. Budapest: Kossuth.
- SÁGVÁRI Ágnes (1989): *Mert nem hallgathatók. Egy jó házból való pártmunkás emlékei*. Budapest: Pallas.
- SIPOS Levente (1990): Miért ragaszkodott Kádár János a szovjet csapatokhoz? *Ring*, 1990. július 4. 14.
- SIPOS Levente (1994): Félelem a szabadságtól. Miért nem engedte kivonulni Kádár a szovjet csapatokat? In KATONA Imre József (szerk.): *Száz rejtély a magyar történelemben*. Budapest: Gesta.
- STARK Tamás (2017): Magyar (hadifoglyok a Szovjetunióban. In KINCSES Katalin Mária (szerk.): *Elburcolva – távol a hazától*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- STROBE, Talbott szerk. (1974): *Khrushchev Remembers: The Last Testament*. Boston: Little Brown.
- SZAHAROV, Andrej (2000): *Az orosz történelem új terminológiája*. Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet.

- SZAKÁCS Sándor – ZINNER Tibor (1997): *A háború „megváltozott természete.” Adatok, adalékok, tények és összefüggések 1944–1948.* Budapest: [k. n.].
- SZUVOROV, Viktor (2008): *Az M-nap. Ki kezdte a II. világháborút?* Ford. Titkos Borbála. Budapest: Kairosz.
- TÓTH István György szerk. (2001): *Millenniumi magyar történet.* Budapest: Osiris.
- UNGVÁRY Krisztián (2005): *Budapest ostroma.* Budapest: Corvina.
- VÁNDOR Károly (2009): *Légi erő társbérletben, avagy a szovjet légierő és légvédelem története Magyarországon és Ausztriában 1944–1991.* Budapest: VPP.
- VARGA Éva Mária szerk. (2006): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953).* Moszkva–Budapest: ROSSZPEN-MKTTK.